

ČSP, br. 1., 171.-193.

Zagreb, 2009.

UDK: 329(497.5)SP"188"
94(497.5)-055.2"188"
371.12 Tkalčić, A.
371.12 Tkalec, V.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 20. 12. 2008.
Prihvaćeno: 25. 3. 2009.

Pohvale i kazne «krasnom spolu» zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih

JASNA TURKALJ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U izvornom gradivu iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu te pravaško-me političkom tisku od početka 1880-ih mogu se pronaći zanimljivi podaci koji potvrđuju da je Stranka prava u vrijeme prerastanja u nacionalni pokret imala simpatizera i među ženama. U radu se prikazuje na koje su načine žene iskazivale svoju privrženost Stranci prava i njezinim prvacima, a središnje su protagonisticke učiteljice Anka Tkalčić i Vera Tkalec, koje su simpatiziranjem pravaštva privukle pažnju vlasti i ugrozile svoje egzistencije.

Ključne riječi: Stranka prava, žene, izrazi potpore, 1880-te, istrage, učiteljice, Anka Tkalčić, Vera Tkalec

Pravaški tisak o ulozi i položaju žene

Jedino «žensko pitanje» za koje je hrvatska javnost u drugoj polovici 19. stoljeća pokazivala interes bilo je pitanje odgoja i obrazovanja djevojaka pa su i politička glasila objavljivala članke na tu temu. Dok su drugim pitanjima političke stranke pristupale na različite načine, gotovo sve novine u Hrvatskoj još su i krajem 19. stoljeća bile suglasne da je osnovni cilj odgoja usmjeriti ženu da bude dobra majka, supruga i rodoljub.¹ U tom kontekstu i poimajući odgoj na isti način bavila su se ženskim pitanjem i pravaška politička glasila 1880-ih.² U *Slobodi* je objavljen tek jedan članak koji ne zastupa strogu, tradicionalnu podjelu uloga na muški i ženski djelokrug. Bila je riječ o članku «Žena kao liječnik»³ u kojem pisac sa žalošću konstatira da žena vrlo rijetko može

¹ Vidi: Ida OGRAJŠEK GORENJAK, «On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje»- pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća», u: *Žene u Hrvatskoj; Ženska i kulturna povijest*, Priredila: Andrea Feldman, Zagreb, 2004., 157.-179., ovdje str. 160., 172.-173.

² Nakon krize u koju je zapala nakon ustanka u Rakovici 1871., Stranka prava se u politički život banske Hrvatske vraća 1878. godine. Političko glasilo *Sloboda* počelo je izlaziti na Sušaku 1. rujna 1878. godine. Od početka 1884. tiska se u Zagrebu, a prestaje izlaziti 30. siječnja 1886. godine. Od 1. veljače 1886. kao list Stranke prava počinje u Zagrebu izlaziti dnevnik *Hrvatska*.

³ Bio je to prijevod studije jednoga uglednoga engleskog liječnika koja je doživjela šesto izdanje.

izabrati «nezavisnu stazu» te da se ne može očekivati da će svladati sve goleme prepreke koje ograničavaju njezinu slobodu. Njegovo je mišljenje da se nikada neće doći «do podpuna pojma ma koga predmeta, dok i žena, kao što čovjek, ne bude nanj svratila svoju pozornost», jer oba spola različito misle, osjećaju i zaključuju pa stoga «nijedna teorija života ili ikoja njegova diela ne može biti podpuna dokle goder se čovjek i žena ne budu na njih zaustavili i uzajamce svoje ideje savrnili».⁴ Međutim, na ovaj način redefinirane ideje o ulozi i položaju žena nisu naišle na odobravanje u pravaškom političkom listu što se može zaključiti iz napomene koju je uredništvo objavilo uz članak, a u kojoj se ističe «mjestimično» neslaganje sa «sastavkom».⁵ *Slobodi* su zacijelo bliža bila stajališta izražena u članku «Zadaća žene»,⁶ koji uredništvo nije popratilo nikakvom napomenom. Članak je preuzet iz jednoga pariškog lista u kojem je bio objavljen u povodu predložene zakonske osnove u francuskom parlamentu o osnivanju ženskih škola za «pravoslovje, matematiku, abstraktne i transcendentne znanosti». Kritizirajući «nastavni fanatizam» pisac članka uspoređuje «krasni spol» i «spol jaki» te ističe fizičku i intelektualnu podčinjenost žena u odnosu na muškarce, a tvrdnju da je žena čovjek zaostao u razvoju dokazuje primjerom Georges Sand koja je, ističe, «ljupka», «darovita», «čuvstvena», ukratko «podpuna umjetnost», ali joj nedostaje «veleum i snaga muškarca». Iz iskonstruiranih razlika između muškarca i žene izvodi se i zaključak o njihovoj različitoj zadaći te pravima i dužnostima, pri čemu se ženama kao najveća pogreška prigovara «kad hoće više nego li mogu». Ženi je u društvu namijenjena drukčija uloga nego muškarcu, ističe pisac, i zato ona nikada ne može biti «suverena po sebi samoj poput čovjeka». Suverenitet čine «zemlja koja hrani, glas koji odlučuje i oružje koje brani», a ovo posljednje žena nikada ne može imati. Prema mišljenju autora ne prihvaćati razlike između muškarca i žene i zalagati se za njihovu jednakost znači protiviti se «naravi», «sreći čovjeka i žene» te dosljedno tome i dobrobiti čovječanstva jer žena je stvorena za rađanje i odgoj djece kao slobodnih državljana vrijednih slobode. Treba istaknuti da pri utvrđivanju mjesta i uloge žene u društvu pojam majčinstva nije zauzimao središnje mjesto samo u ideologijama 19. stoljeća, već i u međuratnim ideologijama 20. stoljeća europskih zemalja s razvijenom demokracijom, pri čemu je uloga majke tumačena ne samo u smislu biološke, nego i kulturne društvene reprodukcije. U kontekstu nacionalnih interesa, uz biološku funkciju rađanja djece u što većem broju, bilo je važno naglasiti da je zadaća majke da svoju djecu odgaja u nacionalnom duhu. Tako žena preko majčinstva, odnosno rađanja i odgoja djece predstavljenog kao nacionalni interes, ulazi u javnost i postaje zanimljiva politici, iako nema politička prava.⁷ U navedenom smislu i pravaški je tisak 1880-ih tumačio i definirao ulogu žene kao majke, jer je pravilan odgoj

⁴ «Žena kao liečnik», *Sloboda*, 16. 2. 1883./20.

⁵ Isto.

⁶ «Zadaća žene», *Sloboda*, 13. 2. 1881./19.

⁷ Suzana LEČEK, «Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila. Hrvatska seljačka stranka i žene (1918. -1941.)», *Historijski zbornik*, 2006., 93.-129., ovdje str. 99.-101.

i obrazovanje mladeži, kako je isticao Ante Starčević, osnovni preduvjet nastanka, ali i očuvanja buduće slobodne i samostalne hrvatske države.

Tragom Starčevićeva pravaškog nauka, u kome je istaknuto mjesto pripadalo veličanju uloge Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, kao uzor u *Slobodi* je isticana «divna mučenica Katarina Zrinska».⁸ Širenje kulta Katarine Zrinske, te «najuzoritije hrvatske žene», u drugoj polovici 19. stoljeća i kasnije poticalo je i budilo «moralnu, socijalnu i nacionalnu svijest» hrvatskih žena.⁹ «Hrvice! nek nam bude ona narodna poslovice geslom 'Koj se neosveti taj se neposveti;' u tom duhu odgajajuć svoju djecu, odgojit ćemo čelik muževe, koji će stati na branik domovine, koji će posvetiti porodicu Zrinjsku, zatražiti svoja prava, koja je nekolicina prodala za mastne službe, te dokazati svietu da još ima Hrvatah, da još te vlada u nami duh Zrinovića i Frankopana», poručivala je vatreno «Primorka» hrvatskim ženama 1881. godine.¹⁰ Ključni problem povezan sa ženama u to vrijeme bio je, a tako su ga poimali ne samo muškarci nego i žene koje su pristajale uz pravaški nauk, nedostatak nacionalne svijesti uzrokovan odgojem i obrazovanjem ženske djece. «Djetetom ju pošalju u kakav tuđji zavod, najradje njemački, ili joj naime odgojiteljicu, takodjer tuđjinku, te ju odgajaju sasvim u tuđjem duhu, jer tekar tada smatra se svestrano naobraženom, kad zaboravi hrvatski. Tako ona kada postane djevojkom, nepozna krvave povjesti svog naroda, nju nezanima hrvatska knjiga, jer ta je odveć ozbiljna, odveć tobož prosta, te neima ni za liek pikantnosti itd. Ona si hrani duh kojekakvimi tuđjimi, ponajviše njemačkimi romani, te ono malo značaja, što ga još imade, čitanjem ga takvih knjigah izgubi. Priznati ćete mi, da takve žene nemogu odgajati vriedne i značajne sinove.»¹¹ Demoniziranje žena zadojenih «tuđinskim duhom», s jedne strane, ili opisivanje ideala rodoljubne žene, s druge strane, bilo je na dnevnom redu, posebno u književnosti, još od ilirizma.¹² I prvi pravaški list, humorističko-satirički *Zvekan* žestoko je kritici i podsmijehu izložio odgoj i obrazovanje žena u Hrvatskoj jer se mlade učenice ponajprije potiču da se odreknu svoga jezika, odnosno da omrznju «domaći jezik i običaje, narod i njegove svetinje».¹³ Izdajstvo je i ruglo koristiti se u društvu hrvatskim jezikom, zato svaka Hrvatica govori njemački i francuski.¹⁴ Zagovarajući povratak istinskim vrijednostima i u patrijarhalnom duhu shvaćenoj ulozi žene kao supruge, majke i domaćice u *Zvekanu* se ističe da «kod nas se djeca uče sve, samo ne ono, što bi se imala učiti za potvrditi hrvatsku poslovice, koja kaže: muž drži samo jedan ugla, a žena drži tri ugla

⁸ «LISTAK- Hrvaticam», *Sloboda*, 10. 7. 1881./82.

⁹ Lucija BENYOVSKEY, «Društvo Katarina grofica Zrinski», *Hrvatska revija*, br. 3, 2007., 86.-100., ovdje str. 86.-87.

¹⁰ «LISTAK- Hrvaticam», *Sloboda*, 10. 7. 1881./82.

¹¹ Isto.

¹² Mirjana GROSS/Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., str. 553.-554.

¹³ *Zvekan* je kao polumjesečnik izlazio u Zagrebu od 17. siječnja do 31. prosinca 1867.

¹⁴ «Žensko odgojilište u Japanu», *Zvekan*, 15. 2. 1867./3.

kuće». ¹⁵ Odgajanje djevojaka «biva svaki dan bolje; sve u ples, zabave, kazalište i gdje god je kakovo veselje», a kod kuće čitaju «romane francezke i njemačke, dočim šivati, plesti, prati i kuhati netrebaju znati» kaže «Grabancijaš djak» dodajući da «sve misle samo na nakit, gizdost itd.; koliko to stoji, nebi uzmogao nijedan suprug, a djevojke pored svega toga koketiraju koliko moguće, pitam ja kamo to vodi?». Prema sudu *Zvekan* na to pitanje mogu odgovoriti samo «stare gospodične». ¹⁶

Te «Nehrvaticе», «pseudo-Hrvaticе», «Hrvatske 'Nadrišvabice'» bile su česta tema podrugljivih i ironično intoniranih priloga, mahom pjesmica, i u pravaškim humorističko-satiričkim listovima 1880-ih godina. «Krasnom spolu» predbacuju se i nadalje isti grijesi: pomodarstvo, pretjerani interes za ples i zabavu, rastrošnost, gizdavost, čitanje stranih, njemačkih i francuskih romana, «švabčarenje», a posebno nezainteresiranost za položaj i sudbinu hrvatskog naroda, štoviše i mržnja prema Hrvatskoj. ¹⁷

<p>«Od srca k srcu Posvećuje pseudo-Hrvaticam Aristofan ... Ti «pametna» guska jesi, Samo znadeš praznit žep, Svoje diete dojki daješ, S momci vodiš život liep. K tomu mrziš otačbinu, Koja ti je dala sve. Mrzi, mrzi, al ne misli, Da će Hrvat uzet te. (...)»</p>	<p>«Naše Talmi krasotice (...) Sad je ovdje, sad je tamo, Cieli danak šeće, Nježnim glasom guče samo: 'Radit mi se ne' (...) Baš za ništa ne brine se Na ovome svijetu A da vrieme kraće joj je Puši cigaretu...»</p>
--	--

Bič, 1. listopada 1884./ br. 19.; 1. studenog 1884./ br. 21.

¹⁵ «Spectabilis poglavitomu», *Zvekan*, 1. 3. 1867./4.; Navođenje narodnih poslovice u knjigama, a u ovom slučaju u humorističko-satiričkom listu, trebalo je potvrditi ispravnost poželjnog identiteta kao kontinuiteta s tradicijom. Vidi: Dinko ŽUPAN, «'Uzor djevojke': obrazovanje žena u banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. st.», *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 2001., 435.-452., ovdje str. 451.

¹⁶ «Grabancijaš djak i *Zvekan*», *Zvekan*, 15. 4. 1867./7.

¹⁷ «Hrvatske 'Nadrišvabice' i *Vragoljan*», *Vragoljan*, 15. 9. 1882./18.; «Nehrvaticе», *Vragoljan*, 1. 12. 1883./23.; «Žene», *Vragoljan*, 20. 1. 1884./2.; «Od srca k srcu – Posvećuje pseudo-Hrvaticam Aristofan», *Bič*, 1. 10. 1884./19.; «Marica po modi», *Bič*, 15. 10. 1884./20.; «Naše Talmi krasotice», *Bič*, 1. 11. 1884./21. itd.; *Vragoljan* je izlazio u Bakru od 1. srpnja 1881. do 20. srpnja 1886., a *Bič* u Zagrebu od 1. studenog 1883. do 2. lipnja 1885. godine.

Za razliku od «krasotica» koje je navedenim stihovima opisao i ismijao *Bič*, poželjan ideal hrvatske žene bila je, dakle, nacionalno osviještena Hrvatica, «hrvatska majka» koja ljubi svoju domovinu, svoj jezik i odgaja joj «vriedne sinove i kćeri».¹⁸

I “krasni spol” se počinje buditi

U vrijeme kada Stranka prava od početka 1880-ih prerasta u nacionalni pokret okupljajući šire slojeve nezadovoljna naroda, pravaško političko opredjeljenje počinju na razne načine iskazivati i žene. Sve učestalije pojavljuju se žene kao suradnice, mahom autorice pjesama, pripovjedaka i crtica, u pravaškim publikacijama. U almanahu *Hrvatska, knjiga za godinu 1880.*, koju je napisala i izdala pravaška mladež, surađivala je Josipa Horvat, a u *Hrvatskoj, knjizi za godinu 1881.*, drugom almanahu «što ga hrvatska mladost šalje u bijeli svijet pod očitom zastavom stranka prava», uz J. Horvat surađivale su i Anka Karlović i Ljubica Durbešić.¹⁹ U beletrističkom listu *Hrvatska vila*, koji je pokrenut s ciljem da se iz hrvatskih kuća istisnu plodovi «njemačke kulture» i da se hrvatsko društvo sačuva od «pogubne tudjinštine», objavljene su 1882. pjesme Darinke V. i Anke K-ć (vjerojatno Karlović, op. J. T.), a sljedećih godina i prilozi Klotilde Kučera, Josipe Navratil, Laste Buneta i Marije Kumičić,²⁰ a u listu *Balkan* radovi stalne suradnice Milke Pogačić te Marije Fabković,²¹ Ljube Dragić i

¹⁸ «LISTAK- Hrvaticam», *Sloboda*, 10. 7. 1881./82

¹⁹ Na početku i prvog i drugog almanaha navedeni su pisci koji su u njima surađivali, no u sadržajima nije navedeno tko je autor kojega priloga tako da ne znamo jesu li navedene suradnice pisale pjesme, pripovijetke, priče ili članke u rubrici «Pouka». O suradnji djevojaka koje nisu bile studentice na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u zabavniku *Hrvatski dom* studentskog društva «Hrvatski dom» i almanahu *Hrvatska* vidi i u: Tihana LUETIĆ, «Društvo Hrvatski dom - počeci studentskog organiziranja u Hrvatskoj», *Hrvatska revija*, br. 2., 2004., 89.-93., ovdje str. 92.

²⁰ O supruzi poznatoga hrvatskog književnika i istaknutog pravaša Eugena Kumičića opširnije vidi: Lucija BENYOVSKEY, «'Putem uspomena' Marije Kumičić», *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., 1996., 427.-438., ovdje str. 429.

²¹ Prije ustanka u Rakovici 1871. svojom se pravaškom političkom orijentacijom isticala učiteljica Marija Fabković (Prag, 1833. - Zagreb, 1915.) čiji je suprug Skender Fabković još od gimnazijskih dana drugovao s Antom Starčevićem, a zatim i s Eugenom Kvaternikom. Nakon vjenčanja u taj je krug ušla i Marija, što je utjecalo i na njezina društveno politička shvaćanja. Veliku pažnju javnosti privukli su Fabkovići svojim izlaganjima na Prvoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini 1871. kada su se odlučno oduprli utjecaju klera na školu i odgoj djece. U govoru koji je prenio i pravaški tjednik *Hervatska* 3. 9. 1871./36. Marija je tada rekla: »Kadno bijahu Hervati jošte svoji (...), velika je bila njihova narodna samosvest, pa iz nje proiztičuća moć, te su iste kraljevske pripise, koji ne bi posve odgovarali sverhi narodnoga dobra, stavljali sa velikim počitanjem 'ad acta'. I mi, gospodo, gospodje, jesmo ovdje sa istom sverhom, da najme sve dosadanje pripise, ukaze i zapovedi kralja ignoranstva, kralja gluposti i duhovnoga ropstva, kralja tmine, stavimo - ne sa počitanjem - već 'historične uspomena radi' kao curiosum za buduća sretnija pokolenja - da to metnemo u arhiv 'ad acta'. (Plesak i živila!) K ukazom kralja ignoranstva spadalo ponajglavnije isključivanje 'žene' od svakoga duševnoga rada; ne samo to, već željeznimi zaporami zabijala se pred njom vrata svake znanosti. (...) Bezuspješan bude i nadalje svaki napor o reformi odgajanja, dokle god žena nebude valjano veršila svoju zadaću». Iako su i vlast i crkveni krugovi bili šokirani njezinim govorom, Marija nije snosila nikakve negativne posljedice zbog tog istupa. Sudjelovanje Marije Fabković u radu Prve učiteljske skupštine nije ostalo samo

Laste Buneta.²² Među pjesmama, pripovijetkama i crticama iz svakodnevnog života navedenih suradnica *Hrvatske vile* i *Balkana* domoljubnim karakterom izdvajaju se pjesme Marije Kumičić, Josipe Navratil i Milke Pogačić.²³

<p>«San i java</p> <p>(...)</p> <p>Nad Velebitom zora se radja, Dokora svanut će željeni dan; Zemlji Hrvata sjat će sloboda, Prošlost tek puki biti će san. (...))»</p>	<p>«Od sad neću...</p> <p>(...)</p> <p>Čovječanstvo, Europu- Spašavat si znao- Za druge si umirao- Al nikada pao!</p> <p>Pa i nećeš, nesmjješ pasti, Dok je nas jednoga- Mi bdijemo, mi čekamo- Čas poziva tvog.»</p>
---	---

Izabrani stihovi iz pjesama Marije Kumičić i Josipe Navratil objavljenih u *Hrvatskoj vili*²⁴

O položaju žena pisala je samo Marija Fabković u *Balkanovoj* rubrici «Pouka». Analizirajući djela češke spisateljice Karoline Světle, M. Fabković ističe da Francuska revolucija još nije dovršena jer mnogobrojna pitanja među kojima su i vjerska, politička, narodna, obrazovna, o jednakosti, slobodi i bratstvu «giblju većom ili manjom jaklinom mišlju i srcem čovječanstva». Djela K. Světle, prema njezinu sudu, ocjenjuju, analiziraju i pomažu u rješavanju tih pitanja, a polazište je uvijek «ideja žene, ideja žene slobodne u dobru, ideja

na ovom govoru. Sudjelujući u diskusijama borila se za prava učiteljica smatrajući da ih treba izjednačiti s pravima učitelja u plaćama, zagovarala je davanje učiteljicama virilnog prava glasa u općinskom školskom odboru te pravo da se biraju u županijsko vijeće. Opširnije o Mariji Fabković vidi: Mihajlo OGRIZOVIĆ, «Društveni rad Marije Fabković», *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, br. 3., Zagreb, 1967., 121.-141.; ISTI, «Životni put i društveni pogledi Marije Fabković», *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, br. 5, Zagreb, 1969. - 1970., str. 173.-209.; I. OGRAJŠEK GORENJAK, 'On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje', n. dj. str.160.

²² *Hrvatska vila, list za zabavu, pouku, umjetnost i književnost* izlazi na Sušaku od siječnja 1882., a od 1883. do sredine 1885. godine u Zagrebu. U siječnju 1886. umjesto *Hrvatske vile* pravaši, želeći i nadalje raditi na napretku hrvatske književnosti, pokreću *Balkan, list za zabavu, pouku, umjetnost i književnost*.

²³ Napr.: Marija Kumičić, «San i java», *Hrvatska vila*, sv. VI., u Zagrebu 1883., str. 102.; Josipa Navratilka, «Od sad neću...», *Hrvatska vila*, 14. 3. 1885./11.; Milka Pogačićeva, «Na trunu spava kralj», *Balkan*, 15. 2. 1886./ 4.; Milka Pogačićeva, «Jadna djeca», *Balkan*, 1. 3. 1886./5.

²⁴ Isto.

žene kao božanske providnosti muževlje, za koju je Světla vazda spremna u boj». Izražavajući svoje divljenje prema djelima i nazorima češke spisateljice, Marija Fabković na kraju postavlja pitanje: «Koji to viek će dati nam Hrvatima na uzdarje ovakvu ženu?»²⁵

Jesu li i ostale suradnice spomenutih almanaha i beletrističkih listova bile pravaški orijentirane, teško je tvrditi, no činjenica je da su i «obične» žene gotovo od početka povratka Stranke prava u politički život Banske Hrvatske izražavale svoju naklonost prema Stranci prava. Već 1879. godine prvaku Stranke prava Anti Starčeviću za imendan, među mnogobrojnim čestitkama stižu i brzojavi od «Hreljanki» i «Hrvatica na Rijeci», a sljedećih godina i od «Mrkopaljki», «Požeških Hrvatica», «Osječkih steklišica», «Crikveničkih Hrvatica», «Hrvatica iz Karlovca», «Senjkinja», «Ogulinskih Hrvatica», «bakarskih krasotica». Želeći «Najvećem Hrvatima», «najvjernijem sinu domovine», «moćnom branitelju hrvatskih prava» dug život na «korist i čast Hrvatske domovine», čestitarke zahvaljuju Starčeviću «za sviest» koju je kod njih probudio i za sve dobro koje čini hrvatskome narodu.²⁶

Uz bezbroj gromkih «Živio»; neka se
i naš slabi glas čuje; u slogi biti će jak,
čuti će ga nebesah. Živio mili naš otče
i dični branitelju hrvatske nam majke.
Da dočekate plod svoga rada, za to će
Svevišnjega moliti
Senjkinje

Brzojav koji su žene iz Senja uputile Anti Starčeviću u povodu proslave «šestdeset-godišnjice imendana», *Sloboda*, 15. lipnja 1883./br. 71.

Interes za pravaški nauk počele su žene pokazivati i čitanjem pravaškoga političkoga glasila, zbog čega im dopisnik iz Senja početkom 1880-te godine odaje priznanje zbog domoljublja, navodeći da se gospođice «otimaju» za *Slobodu*.²⁷ Da hrvatski duh nije odnedavno zavladao samo među učenicima, inteligencijom i u građanstvu, nego da se buditi počinje i «krasni spol» bilježi i dopisnik iz Požege.²⁸

Svoju privrženost Stranci prava pokazale su žene i tijekom izbora za Hrvatski sabor 1881. godine. Iako nisu imale pravo glasa, u izbornim kotarevima s biralištima u Novome i Virovitici ipak su se na svoj način uključile u izbornu

²⁵ Marija Fabković (M.Š.), «Karolina Světla», *Balkan*, 1. 5. 1886./9.

²⁶ *Sloboda*, 20. 6. 1879./73.; 15. 6. 1881./71.; 16. 6. 1882./72.; 15. 6. 1883./71.; 14. 6. 1884./134.

²⁷ Dopisi (rubrika), *Sloboda*, 11.1.1880./5.

²⁸ Dopisi, *Sloboda* 23.1.1880./10.

borbu. U izbornom kotaru Novi gdje je pravaškom kandidatu Erazmu Barčiću protukandidat bio član Narodne stranke Ivan Vončina žene su napale i blatom namazale župnika Petra Cara koji je «iznevjeriv se toliko puta danoj rieči», umjesto da podrži kandidata Stranke prava kandidirao narodnjaka Vončinu.²⁹ Podžupan virovitički Jovan Mladenović u svom izvješću koje je upućeno u Zagreb 16. rujna 1881. žali se da su neki izbornici na sam dan izbora iznevjerili vladinog kandidata i pristali uz pravaša Miju Tkalčića «jer su ih pače same žene, iduć sokaom, na protivnu stranu odvukle, grdeći ih kukavicami i izdajicami».³⁰ O utjecaju žena na rezultat izbora u Virovitici pisala je i *Sloboda* navodeći da su one «moralno uplivala» na izbor, jer muževi nisu smjeli glasovati protiv njihove volje.³¹ I tijekom prvih izbora za Hrvatski sabor na bivšem krajiškom području 1883. u izvješću gradonačelnika Stipana Dominesa o izboru narodnog zastupnika u Karlobaga, koje je upućeno 28. travnja 1883. banu Ladislavu Pejačeviću³² kao «pravašica» spominje se upraviteljica brzojavnog ureda Cecilija Smojevar. Ona je, navodi se u izvješću, na dan izbora sa svojega prozora «glasno vikala živila stranka prava i krepali magjari».³³ Osim što su ostali zabilježeni u službenim izvješćima, ovi primjeri potpore žena Stranci prava nisu izazvali nikakvu reakciju vlasti.

Međutim, kada su uz pravaška načela počele pristajati učiteljice, zemaljska je vlada reagirala brzo i vrlo strogim mjerama.³⁴ Budući da je među javnim službenicima, odnosno činovništvom pod vladinim nadzorom, Stranka prava od početka 1880-ih najviše pristaša stjecala među učiteljima,³⁵ a sudeći prema izvorima «zavedene» su bile i pojedine učiteljice, ban L. Pejačević je širenje pravaštva među učiteljstvom odlučio spriječiti svim sredstvima koja su mu stajala na raspolaganju. «Na one, koji se nalaze u javnoj službi, pazi se argusovim očima, kakova su političkog mnijenja, pa ako ne dipale zajedno s vladom, eto odupuštanja, suspenzijah, istragah, ukorah i t. d. (...) Siromah pučki učitelj ili učiteljica, denuncira li ih kakova protuha, da samo čitaju 'Slobodu', a kamo li

²⁹ Jasna TURKALJ, «Pravaški opredijeljeno svećenstvo Senjsko-modruške biskupije na saborskim izborima 1881. godine (izborni kotarevi: Novi, Delnice, Čabar)», *Croatica Christiana Periodica*, br. 56., 2005., 105.-119, ovdje str. 111.

³⁰ Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kut.169., br. spisa 2734./Pr.-1881.

³¹ «Izbor u Virovitici», *Sloboda*, 25.9.1881./115.

³² Nakon što je razriješen Ivan Mažuranić, bansku je dužnost početkom ožujka 1880. preuzeo grof Ladislav Pejačević.

³³ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1812 - 1883.; Vidi: Jasna TURKALJ, «Stranka prava i izbori za Hrvatski sabor na području bivše Vojne krajine», *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., 2004., 1013.-1037., ovdje str. 1019.

³⁴ Tijela hrvatske vlade bila su nadležna u pitanjima stručnog nadzora, primanja ili otpuštanja iz službe, premještanja, umirovljenja i disciplinarne odgovornosti učitelja i učiteljica. Opširnije vidi: Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u Bansknoj Hrvatskoj; okvir za kolektivnu biografiju 1881. - 1892.*, Zagreb, 2003., str. 52.-53.

³⁵ Jasna TURKALJ, *Nositelji pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća*, (neobjavljen doktorski rad), Zagreb, 2002., str. 164.-165.

da ju drže, neka se priprave na pakrački dekret!³⁶(...) Za učiteljice već je to učinjeno. Veseli se narode hrvatski!», piše *Sloboda* u prosincu 1882. godine aludirajući na otpuštanje iz službe učiteljice Anke Tkalčić, sestre odvjetnika i zastupnika Stranke prava u Hrvatskom saboru Mije Tkalčića.³⁷

Slučaj učiteljice Anke Tkalčić

Anka Tkalčić službovala je u djevojačkoj pučkoj školi u Bakru od studenog 1878. godine do početka kolovoza 1882. kada joj je predan «dekret otpusta» koji je potpisao Petar Maričić, županijski školski nadzornik Riječke županije.³⁸ U dekretu, koji joj je uručen 7. kolovoza, ističe se da je nakon provedene istrage konstatirano da se «razvratne misli» kojima su se «tragovi našli» u školskim zadaćama učenica IV. razreda pripisuju izravno njezinu utjecaju te ju je radi tih «po uzgoj mladeži opasnih načela» ban Pejačević 1. kolovoza 1882. svojim otpisom proglasio «nesposobnom za obnašanje učiteljske službe».³⁹ Drugim riječima, Anka Tkalčić ne samo da je banovim dekretom otpuštena iz službe u školi u Bakru, već joj je zabranjeno da se natječe i za bilo koje drugo učiteljsko mjesto izvan Bakra. *Sloboda* je 22. listopada 1882. objavila pismo Anke Tkalčić u kojem ona detaljno opisuje ne samo kako je morala «moljakti za svoja prava» nakon otpuštanja iz službe, već iznosi i što je sve morala doživjeti da bi stekla «bolji pojam o današnjih zapletancijah, koje se zgadjaju u službenih krugovih». Početak i kraj pisma, odnosno gotovo četvrtina njegova sadržaja nije objavljena, već je na bijelom praznom prostoru otisnut natpis «Zaplijenjeno». U povodu počinjene joj nepravde otpuštena učiteljica najprije se obratila Ivanu Vončini, predstojniku vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu. Na razgovoru s Vončinom Anka Tkalčić je saznala da su pažnju vlasti privukle školske zadaće koje su njezine učenice pisale na temu Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana. Utemeljitelji pravaške misli Ante Starčević i Eugen Kvaternik još su krajem 1850-ih počeli polagati temelje kultu Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana kao simbola otpora hrvatskog naroda omraženoj Austriji. Kult dvojice hrvatskih velikaša koje su Habsburgovci pogubili zbog ljubavi za domovinu postaje simbol i obilježje pravaštva tijekom 1860-ih,⁴⁰ a tijekom 1880-ih pravaške pristaše redovito svečanim zabavama i misama zadušnicama obilježavaju 30. travnja, dan pogubljenja «hrvatskih velikana» i «dičnih mučenika». *Sloboda* izvještava o tim zabavama na kojima se pjeva i «govori uznosito», objavlju-

³⁶ Frazem «pakrački dekret» često je korišten kada je bila riječ o otpuštanju iz službe.

³⁷ Naše prilike, Zagreb, 18. prosinca, *Sloboda*, 22. 12. 1882./153.; Mijo Tkalčić izabran je za saborskog zastupnika u rujnu 1881. u izbornom kotaru s biralištem u Virovitici.

³⁸ Podatke o Anki Tkalčić donosi Manon GIRON u: «Školska spomenica bakarske osnovne škole od 1876. godine do kraja Prvoga svjetskog rata», *Bakarski zbornik*, br. 11., 2007., 51.-98., ovdje str. 57., 67.; Petar Maričić imenovan je županijskim školskim nadzornikom Riječke županije 1875. godine. Godine 1886. premješten je u Zagreb. Isto, str. 55.

³⁹ «Zanimivo pismo», *Sloboda*, 22. 10. 1882./127.

⁴⁰ Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo; Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000., str. 62., 75., 130., 192.

je brzojave koji pristižu za vrijeme njihova održavanja. Zrinski i Frankopan veličaju se u njima kao branitelji hrvatskoga prava i borci za slobodu, kliče se uskrsnuću slobodne Hrvatske, proklinju se izdajice i krvnici, a Stranku prava se slavi kao «čuvaricu njihovih ideja».⁴¹ Među mnogobrojnim brzojavima nazlazio se već 1880. i brzojav karlovačkih Hrvatica.

Karlovac. Živila uspomena Zrinskog-Frankopana
Hrvatice

Sloboda, «Proslava uspomene Zrinskog i Frankopana», 5. svibnja
1880., / br. 54.

Zacijelo je i Anka Tkalčić upravo u povodu obilježavanja 30. travnja svojim učenicama dala školsku zadaću na tu temu. Potrebno je navesti da je I. Vončina, u funkciji odjelnog predstojnika, a u pratnji nadzornika pučkih škola P. Maričića 19. svibnja 1882. posjetio sve razrede dječjačke i djevojačke pučke škole u Bakru, a Maričić je 2. i 3. lipnja «inspicirao» te iste razrede.⁴²

Prema «Zakonu ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji» od 14. listopada 1874. godine protiv učitelja koji ne vrše svoje dužnosti postupa se «redovnimi ili disciplinarnimi kaznami» ovisno o tome kako bude prikazana povreda dužnosti tj. «ili kano puka proturednost, (...)» ili kao «službeni prestupak». Kao redovite kazne navedenim su zakonom predviđene opomena i ukor i njih dijeli ako je riječ o opomeni općinski školski odbor preko školskoga mjesnog nadzornika odnosno, ako je o ukoru riječ, županijski školski odbor preko županijskoga školskog nadzornika i to pismenim putem. «Disciplinarne» kazne u nadležnosti zemaljske vlade bile su: «novčana globa u iznosu od 5-20 for. u korist učiteljske mirovne zaklade», «uztegnuće kvinkvenalnoga doplatka na kraće ili duže vrijeme», svrgnuće sa službe ravnajućega učitelja», «lokalno maknuće s učiteljskoga mjesta» i «posvemašnji odpust iz službe». Ova posljednja, ujedno i najteža kazna, kojom je kažnjena i Anka Tkalčić, primjenjuje se tamo, ističe se u Zakonu, «gdje se dalji obstanak učitelja u službi protivi svrhama škole u obće». Da bi se izrekla ta kazna potrebno je da je dotični učitelj bio barem jednom već disciplinski kažnjen te da je nakon toga opet u znatnoj mjeri zanemario ili povrijedio službene dužnosti. Iznimno može «kazan odpusta» uslijediti i odmah ako je učitelj «pravo kazni zlorabio i pri tome diete na tielu znatno ozliedio, ili mu inače zdravlju nahudio; zatim ako je težkom povredom vjerozakona ili ćudorednosti, budi riečju budi činom, javno ili pred djecom sablazan počinio, ili djecu na nećudorednost zaveo ili zavesti kušao». Bitno je da se u § 121. Zakona ističe, a na to će se pozivati i A. Tkalčić, da je prije primjene bilo koje

⁴¹ «Proslava uspomene Zrinskog i Frankopana», *Sloboda*, 5. 5. 1880./ 54.

⁴² M. GIRON, Školska spomenica bakarske osnovne škole, n. dj. str. 71.

od navedenih «disciplinarnih kazni» potrebno «da je dotični ob onom, čega radi se okrivljuje, saslušan i da mu je disciplinarnom iztragom čin podpuno i istražnim spisi dokazan».⁴³

Tijekom spomenutog razgovora u Zagrebu s odjelnim predstojnikom na pritužbe da je otpuštena bez prethodne opomene ili ukora te da protiv nje nije provedena «valjana istraga» dobila je odgovore koji su rasvijetlili razloge njezina otpuštanja iz službe. Vončina joj je tom prilikom rekao: «Što Vam ja mogu pomoći? Zašto su djeca pisala budalaštine o Petru Zrinjskom i Krstu Frankopanu? (...) Zašto ste potpisala 'veoma dobro' na onaj izradak?» Na Ankinu primjedbu: «Da ne napišem 'veoma dobro', to bih bila napisala 'izvršno'» predstojnik Vončina «oštrim glasom» joj je odgovorio: «Ja Vam ne mogu ništa pomoći.» «Ala me iznenadila naobrazba velikoga gospodina Ivana Vončine!», piše Anka Tkalčić, navodeći da se zatim obratila banu Pejačeviću, kojeg je najprije usmeno, a zatim i pismenom molbom, zamolila da se provede istraga i to zato što je bila duboko povrijeđena da je vlada «nije preslušala prije te toli grozne kazne». U «smiernoj molbi» naslovljenoj «Preuzvišeni g. bane!», koja nosi datum 30. kolovoza 1882., Anka Tkalčić ističe da se i «ubojice i palikuće» preslušavaju prije no im se izreče kazna, «dočim se mene ponižuje ispod ubojicah, dočim se mene osudjuje bez prethodnoga preslušanja». Iako se u spomenutome «otpusnom dekretu» navodi da je provedena istraga, da su saslušani svjedoci te da je i sama Tkalčićeva «donekle» priznala svoju krivnju, ona u molbi banu naglašava da o tome ništa ne zna, štoviše, ističe da je županijski školski nadzornik Maričić posebno hvalio zadaće njezinih učenica. Otpuštena učiteljica također moli bana da joj dopusti da i dalje radi kao učiteljica na svome dotadašnjem mjestu u Bakru, «ako ne kao definitivna, a to barem kao privremena učiteljica» dok se ne provede istraga.

Kod bana Pejačevića za Anku Tkalčić urigirali su molbom od 22. kolovoza 1882. «vrli Bakrani i vriedne Bakarke». Roditelji djevojčica, potpisnici molbe, mahom pomorski kapetani i njihove supruge te brodovlasnici i trgovci,⁴⁴ kao i cjelokupno stanovništvo Bakra bilo je neugodno iznenađeno otpuštanjem uči-

⁴³ «Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj ni Slavoniji» od 14. listopada 1874., *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Godina 1874., Zagreb, 1874., str. 406.-407. (§ 116.-§ 121.)

⁴⁴ Molbu su potpisali: Avelin Miška, pomorski kapetan; Franjo Golubović, brodovlasnik; P. G. Bakarčić, gradski zastupnik; E. Golubović, podnačelnik, školski odbornik i brodovlasnik; Škender pl. Marijašević, brodovlasnik, gradski zastupnik i član školskog odbora; Jakov Batistić, ljek.; Ivan Šepić, pomorski kapetan; Ivan Škijavon, mašinista; Bonaventura Urpani, pomorski kapetan; Josip Korić, zastupnik; Miko Polić, pomorski kapetan; Jakov Čepulić, pomorski kapetan; Ivan Stjepanović, pomorski kapetan; D. Akurti, trgovac; Antun Antić, trgovac; Cesar Andrijanić, pomorski kapetan i brodovlasnik; Ivan M. Bonetić, pomorski kapetan; A. A. Smokvina, brodovlasnik; Ivan Šepić, trgovac; Fr. Šepić, pomorski kapetan; I. B. Katarinić, trgovac; Tomaz Tadejčić, pomorski kapetan; I. Mikoč, pomorski kapetan; Matija Cirković, posednik; Josip Tarabokija, brodovlasnik; Srećko Findinić, pomorski kapetan; F. Randić, pomorski kapetan; Ivan Penko, trgovac; Srećko Cučulić(?) trgovac; Ana ud. Pšibl, rođ. Burdac; Marija Burdac, pl. Kopusan; Nina Snautz, supruga pomorskog kapetana; Hedviga Martinić; Fanij Andrijanić, supruga brodovlasnika, Angelina Marokoni, supruga pomorskog kapetana; Marija Bujan, supruga pomorskog kapetana; Katarina Matrljan, supruga brodovlasnika; Josipa Medanić, supruga pomorskog kapetana; Marija Marokoni, supruga pomorskog kapetana; Germanina Krtica, supruga pomorskog kapetana; Marija Golubović, rođ. Dall'Astra; Anas Štiglić, supruga pomorskog kapetana; Paskvalina Soić, supruga pomorskog kapetana.

teljice za koju u molbi iznose samo riječi pohvale za njezin učiteljski rad i ponašanje «kako u moralnom tako i u društvenom pogledu». Potpisani roditelji mole bana da se «Anku Tkalčičevu premilostivo blagoizvoli u istom svojstvu, pa bilo i privremeno, opet uzpostaviti». Banu i zemaljskoj vladi obratio se molbom da se otpuštenu učiteljicu vrati na prijašnje radno mjesto u Bakar, a ako je to nemoguće da joj se barem dopusti službovanje na nekom drugom učiteljskom mjestu, i bakarski školski odbor. Budući da su svi navedeni pokušaji ostali bez rezultata, uputila je Anka Tkalčić 25. rujna 1882. molbu zemaljskoj vladi kojom moli da joj se kazna ublaži, odnosno da joj se dopusti bavljenje učiteljskim poslom izvan Bakra. Samo dva dana kasnije pozvao ju je jedan visoki vladin činovnik, kojeg u pismu objavljenom u *Slobodi* nije željela imenovati, u svoj ured te joj uručio molbu koju je on u njezino ime sastavio i koju je ona, nakon što je prepíše, trebala uručiti banu. Nagovarajući je da prepisanu molbu već sutradan uruči banu, obećao joj je da će sigurno biti vraćena u službu jer je njemu tako obećao odjelni predstojnik Vončina. Predajući joj molbu, vladin joj je činovnik napomenuo da «između osamdesetorice» nikome nije učinio takvu uslugu kao njoj. Spomenutu molbu donosim u cjelini radi njezine zanimljivosti i ilustrativnosti, jer vrlo izravno upućuje na prave razloge zbog kojih je Anki Tkalčić trajno zabranjeno bavljenje učiteljskim poslom.

«Preuzvišeni g. bane!

Odpisom visokoga predsjedništva kr. zemaljske vlade od 1. kolovoza t. g. broj 3275/pr. proglašena sam nesposobnom za obnašanje učiteljske službe i tako sam lišena kruha, za koj sam se toliko ljetah s najvećim naporom pripravljala.

Po moju nesreću došla sam usamljena, mlada i neizkusna u Bakar u zlosretno stanje stranke prava, gdje sam, okružena samimi pristaši te stranke, dala se zavesti na stramputice, radi kojih sam teške posljedice gorko poćutiti morala.

Oplakivajuć svoj tužni položaj, uvidila sam svoju pogriješku, te sam si čvrsto preduzela u buduće kaniti se i svake sjene Starčevićanstva, ter se samo baviti pedagoško-didaktičkom strukom.

Stoga umoljavam presmierno Vašu preuzvišenost, da bi me pomilovala ter ublaživši mi uvodnu kaznu posvemašnjega odpusta iz učiteljske službe preblagostivo dozvoliti udostojala, da se za koje drugo učiteljsko mjesto izvan Bakra smijem natjecati odnosno, da drugdje namještena biti mogu.

Opetujući ovu presmiernu molbu, bilježim se sa strahopoćitanjem

Vaše Preuzvišenosti

u Zagrebu.....

najpokornija

(ovdje me je podpisao).»⁴⁵

⁴⁵ «Zanimivo pismo», *Sloboda*, 22. 10. 1882./127.

Nakon što je molbu kod kuće prepisala i tri puta pročitala, Anka Tkalčić je odlučila da je neće uručiti banu, a svoju odluku objasnila je čitateljima *Slobode* riječima: « (...) te mi čista savjest nikako ne dopušta da bih ja što takova predala banu i još k tomu svoje ime potpisala na to. (...) Ta nitko me nije na ništa nagovarao, niti ja znam za kakove stranputice. (...); a u istinu niti neznam za nikakovu pogriješku». Istog dana, 27. rujna 1882., dok se otpuštena učiteljica bavila navedenom molbom, Eugenija Knopfhardt imenovana je otpisima Zemaljske vlade i Odjela za bogoštovlje i nastavu učiteljicom u djevojačkoj pučkoj školi u Bakru.⁴⁶ Anka Tkalčićeva tvrdi da je Ivan Vončina njezino učiteljsko mjesto obećao E. Knopfhardt još prije no što je vlada vidjela zadaće njezinih učenica te da je nju i izabrala i potvrdila vlada premda su Bakrani predlagali «gospodičnu Posilovićevu, jer je imala najbolju svjedodžbu».⁴⁷

Slučaj Anke Tkalčić i «pakračkih dekreta» učiteljima i učiteljicama spomenuo je u saborskom govoru 10. siječnja 1884. pravaški zastupnik Milan Pavlović.⁴⁸ Želeći pokazati kojim se sve sredstvima služio ban Pejačević u svom obračunu sa Strankom prava, Pavlović je za primjer odabrao upravo slučaj sestre saborskog zastupnika Mije Tkalčića, rekavši: «Dapače vlada grofa Pejačevića tako se daleko zaboravila, da stranki prava zapreke pravi, da je na niežnom spolu svoju osvetu izlila. Ali hrvatska poslovice kaže: tko nemože po konju, taj po samaru. Gosp. grof Pejačević nije se mogao g. Tkalčiću osvetiti, pa se je na njegovoj sestri, koja je učiteljica, zato što je kazala, da je Hrvatica.»⁴⁹

Slučaj učiteljice Vere Tkalec

Obračunavajući se sa Strankom prava ban L. Pejačević nije mogao obići Senj, pravašku «tvrđavu» u Banskoj Hrvatskoj. U rujnu 1882. vladinim povjerenikom za Senj imenovan je Oktavijan Klemenčić, koji je u namjeri da Senj pretvori u politički «lojalan» grad odlučio, uz ostalo, «lojalno političko vladanje» ucijepiti i pravaškim pristašama među učiteljima pučke škole te gimnazijskim profesorima.⁵⁰ Upozoren iz Senja na nedolično političko ponašanje nekih učitelja i profesora, ban je 29. siječnja 1883. naredio provođenje disciplinske istrage. U Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, fond Predsjedništvo zemaljske vlade, sačuvano je izvješće velikog župana riječke županije Ljudevita Reiznera⁵¹ od 14. veljače 1883. s prilogima (Vidi: Prilog 1. u ovom radu) u ko-

⁴⁶ M. GIRON, Školska spomenica bakarske osnovne škole, n. dj. str. 72.

⁴⁷ «Zanimivo pismo», *Sloboda*, 22. 10. 1882./br. 127.

⁴⁸ Za zastupnika u Hrvatskom saboru M. Pavlović je izabran 1883. u izbornom kotaru s biračkim listom u Brinju.

⁴⁹ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (SD), Godina 1881. - 1884., Svezak II., Zagreb, 1884., str. 944.; Govor M. Pavlovića od 10. siječnja 1884. objavljen je i u *Slobodi* 23. 1. 1884./br.19.

⁵⁰ O Klemenčićevu «uređenju» Senja opširnije vidi: Jasna TURKALJ, «Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina», *Senjski zbornik* 30, 2003., 287.-320, ovdje str. 292.-300.

⁵¹ Kod prezimena velikog župana riječke županije opredijelila sam se za grafiju Reizner uobičajenu u suvremenoj historiografskoj literaturi (npr.: M. GROSS, *Izborna pravaštvo*, n. dj. str.

jem on izvještava bana o rezultatima provedene istrage i «pokorno predlaže» mjere koje treba poduzeti protiv pojedinih učitelja i profesora.⁵² U tim se dokumentima među osumnjičenima da je pravaška simpatizerka navodi i dvadesetosmogodišnja učiteljica iz Zagreba, Vera Tkalec.

Osumnjičena učiteljica bila je supruga Zvonimira Tkalca pučkog učitelja koji je također službovao u Senju, a bio je jedan od glavnih aktera «disciplinarne iztrage», koju je ban Pejačević naredio 29. siječnja 1883. godine. Iz sadržaja priloga, koje je veliki župan Reizner uz svoje izvješće dostavio banu, vidljivo je da je glavni razlog za istragu protiv učitelja Tkalca bio incident tj. «ružna demonstracija» koju je počinio 21. prosinca 1882. u Klemenčićevoj bašči, kada je odbio popratiti zdravicu predstojnika brzojavnog ureda Gustava Poršinskoga (Porschinskia; Poršinskia) «svietlomu banu» Pejačeviću. Nakon toga je «nastala razmirica» između njih dvojice koja je rezultirala i tužbom Poršinskija protiv Tkalca. Drugi incident, koji se spominje u istrazi protiv učitelja Tkalca, dogodio se prilikom zabave u senjskom Glazbenom zavodu 31. prosinca 1882., a u njemu je uz supruga sudjelovala i Vera Tkalec. Tom su prilikom, navodi se u zapisniku od 9. veljače 1883., prema prijavi dvojice Senjana,⁵³ u društvu s Gržanićem, Krajačom i više pristaša Stranke prava bili i učitelji Tkalec i Novak, «a i supruga učitelja Tkalca je nazdravljala stranci prava, zatim pojedince Starčeviću, Folnegoviću i Gržaniću, a kad smo mi na to počeli vikati, živio Ban Pejačević, ustali su proti nama, te jih je Novak nagovarao, da udare na nas i došao je prvi proti nami, da će početi tući, al smo se mi uklonili».⁵⁴ Istog dana, 9. veljače, u zapisniku koji je sastavljen s gradonačelnikom Senja Vuićem⁵⁵ navodi se da se Vera Tkalec u svakom društvu ističe kao pristaša Stranke prava

395.; M. GROSS - A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, n. dj. str. 490.; Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor. 1848. - 2000*, Sv. 2: 1868. - 1918., Zagreb, 2000., str. 83., 96., 301.) i u SD, I., 1881. - 1884., n. dj. str. 3, premda se u *Kronologičkim i alfabetičkim našastarima sabora za trogodište 1881. - 1884.*, Zagreb, 1900., str. 262. koristi i grafija Raizner kao i u «Iskazu Prelatah i velikašah onda narodnih zastupnikah na saboru kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije», HDA, PrZv, kut. 109, br. spisa 2505/Pr-881.

⁵² HDA, PrZV, kut. 171, br. spisa 535/pr.-1883. (Izvješće od 14. 2. 1882. s priložima).

⁵³ Prilog pod tekućim br. 5. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću.

⁵⁴ Josip Gržanić, senjski je pravaš kojeg su službene *Narodne novine* početkom 1880-ih isticala kao glavnog krivca za širenje pravaških ideja u Senju. Pravaškim opredjeljenjem u Senju isticala se i trgovačka obitelj Krajač, odnosno braća Franjo (Fran), Ivan i Ladislav. Posebno su kao «fanatične» pristaše Stranke prava isticali Ivan i Ladislav. Pretpostavljam da je u izvješću riječ o Ladislavu Krajaču koji je kao pravaški kandidat 1883. u izbornom kotaru Brlog izabran za narodnog zastupnika u Hrvatskom saboru. Fran Folnegović je u Senju za narodnog zastupnika u Hrvatskom saboru biran 1878., 1881., 1884. te 1887. kada je njegov izbor, nakon žalbe izbornika Narodne stranke u Senju, na saborskoj sjednici 28. studenog 1887. ukinut, a za zastupnika grada Senja verificiran je Koloman Bedeković. Opširnije vidi: J. TURKALJ, *Senj i Senjani u pravaškom pokretu*, n. dj. str. 288.-318.; Vjenceslav Novak, istaknuti hrvatski realistički književnik, bio je pet godina učitelj u Senju, a zatim je 1884. otišao u Prag na konzervatorij. Od 1887. predavao je glazbu u zagrebačkoj učiteljskoj školi, a istaknuo se i kao skladatelj. Vidi: Dragomir BABIĆ, «Književnici i publicisti (i drugi protagonisti pisane riječi i kulturni radnici) profesori i đaci Senjske gimnazije», *Senjski zbornik*, Senj, 1989., 163.-184., ovdje str. 175.-176.

⁵⁵ Prilog pod tekućim br. 3. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću.

te da javno naginje toj stanci. Prilikom saslušanja 10. veljače 1883. Zvonimir Tkalec, «rodom iz Narta u podžupaniji zagrebačkoj, rkt., 25 god. star», između ostalog⁵⁶ se morao izjasniti i o događaju u Glazbenom zavodu pri čemu je porekao da se, dok je on bio prisutan, nazdravljalo Starčeviću i Folnegoviću. Svoju obranu Tkalec je završio zaključkom da on svojim učiteljskim i javnim ponašanjem «točno zadovoljava svojoj dužnosti» i «da su ove pritužbe sada sve iznikle iz nesretnog političkog vrienja u Senju» te se pozvao na školskog nadzornika Maričića. Istog dana saslušana je i Zvonimirova supruga Vera, koja je tijekom saslušanja istaknula da je Hrvatica «doduše dušom i tielom», ali je poricala da pristaje uz Stranku prava (Vidi: Prilog 2.- Zapisnik sa saslušanja V. Tkalec).

«Uz predlog odnosnih izvidnih i raspravnih spisah» veliki župan Reizner u izvješću banu predlaže da se Zvonimir Tkalec otpusti iz službe zbog događaja 21. prosinca 1882., ali i uopće ponašanja kakvo ne dolikuje učitelju, pri čemu se poziva na izvješće županijskog nadzornika vladi, odjelu za bogoštovlje i nastavu, po § 119. zakona od 14. listopada 1874. Treba napomenuti da je Oktavijan Klemenčić još 9. siječnja 1883., dakle prije pokretanja istrage predložio da se Tkalca otpusti iz službe.⁵⁷ Što se tiče Vere Tkalec veliki župan navodi da joj u istražnom postupku nije dokazano nikakvo djelo zbog kojeg bi trebala biti otpuštena iz službe, no ističe, pozivajući se na izjavu majora Gustava Metza,⁵⁸ da postoji «velika sumnja» da je ona «pristašica političkih razvratnih načelah». Posebno je zanimljivo što Reizner naglašava da je Vera starija od svoga supruga pa bi, po njegovu sudu, «kao starija i razboritija svoga supruga Zvonimira Tkalca od nedostojnih javnih isticanjah odvracati mogla». Na kraju veliki župan predlaže Pejačeviću da se Veru Tkalec podvrgne «najstrožijemu nadzoru», a ako je moguće i da se premjesti na selo «gdje bi njezina načela bila od manje opasnosti». Podatke o tome je li Vera Tkalec doista premještena iz Senja nisam pronašla, no već pokretanje istražnog postupka, a posebno slučaj drakonskog kažnjavanja A. Tkalčić bili su jasna i nedvosmislena poruka vlade da želi, kako je pisala *Sloboda* obraćajući se hrvatskom učiteljstvu uoči saborskih izbora 1881., odgajati djecu «ne za slobodu, već za nagodbenu hrvatsku»⁵⁹ i da će najstrožim kaznama kažnjavati i učitelje i učiteljice za koje je samo i posumnja da su pristaše Stranke prava.

⁵⁶ Odgovarao je na upite o događaju 21. prosinca 1882. u Klemenčićevoj bašči, o napadu na Gustava Poršinskoga i gradonačelnika Vuića u *Pozoru*, listu Neodvisne narodne stranke, o događajima 9. veljače 1883. kada je, tvrdilo se (Prilog pod tekućim br. 5. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću), prilikom odlaska kotarskog suca Josipa Culića poticao signalima one «koji su u rogove trubili», zatim o tome da se koristi nedopuštenim disciplinskim sredstvima u radu s djecom (prijavio ga Vincenc Scarpa radi postupanja s njegovim sinom Eugenom), te da njegovi učenici čim na ulici vide gradonačelnika Vuića ili nekoga drugog pristašu vladajuće stranke viču: «Živio Folnegović.» (Prilog pod tekućim br. 7. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću).

⁵⁷ Prilog pod tekućim br. 2. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću.

⁵⁸ Prilog pod tekućim br. 6. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću.

⁵⁹ «Rieč hrvatskom učiteljstvu», *Sloboda*, 26. 1. 1881./11.

«Javni i vidljivi izrazi simpatije» i potpore «otadžbenica» Stranci prava

Za razliku od učiteljica, u izražavanju privrženosti Stranci prava žena iz obrtničkog, trgovačkog i seljačkog staleža vlast nije vidjela nikakvu opasnost jer su se «javni i vidljivi izrazi simpatije» žena, i to posebno u vrijeme saborskih izbora, svodili uglavnom na kitice cvijeća vezane trobojnicom i vijence, kojima su djevojke i supruge izbornika Stranke prava častile pravaške prvake kiteći im «šešir i grudi».⁶⁰

Uz saborski zapisnik koji bilježi da su u sabornici pravaši s «triema gospojinskog» uživali potporu «burnim pljeskom i povladjivanjem»,⁶¹ i pravaška politička glasila u raznim prigodama političkog karaktera naglašavaju nazočnost pripadnica «krasnog spola» koja se tumači kao potpora Stranci prava. «Čestite gradjanske kćeri» sudjelovale su tako i u svečanom dočeku koji su pravaški pristaše u Sisku organizirali Grgi Tuškanu,⁶² koji je 27. kolovoza 1884. Sabor nazvao «spelunkom» u kojoj «razbojnici imaju svoje ročište», zbog čega je bio kažnjen isključenjem sa šest saborskih sjednica, a zatim i uz pomoć oružnika udaljen iz sabornice.⁶³ I režimske *Narodne novine* i pravaška *Sloboda* registrirali su, između ostalih, i sudjelovanje uglavnom kćeri lokalnih obrtnika (krojača, pekara, kolara, stolara i bačvara) u svečanom dočeku, a navodi ih i sisački gradski načelnik Lovrić, u izvješću kojim 30. kolovoza 1884. obavještava bana Khuen-Héderváryja o navedenom događaju, ističući da su djevojke osim na dočeku, premda u manjem broju, bile i na večeri koja je u lokalnoj gostionici također bila organizirana u Tuškanovu čast.⁶⁴ Režimske su novine rijetko spominjale ovakve izraze potpore žena Stranci prava, a kada su ih spominjale, kao u ovom slučaju, bilo je to s podsmijehom i podcjenjivanjem.⁶⁵

Sa zanimanjem su žene pratile i sudske procese protiv članova Stranke prava. Prema izvješću *Slobode* na glavnoj raspravi protiv Davida Starčevića, Josipa Gržanića i Eugena Kumičića, koja je održana 15. prosinca 1885. zbog događaja u sabornici 5. listopada 1885., galerije su bile ispunjene ženama «iz odličnih zagrebačkih krugovah».⁶⁶ I tijekom proglašenja presude Grgi Tuškanu zbog

⁶⁰ «(Izbor gjurmanečki)» u rubrici Naši dopisi, *Branislav*, 4. 9. 1878./29.; «(Gospić, 10. rujna)» u rubrici Dopisi, *Sloboda*, 15. 9. 1884./210.; (Iz Sunje)» u rubrici Dopisi, *Sloboda*, 29. 9. 1884./221.; «Iz Voj. Križa», «Ob izboru u Karlovcu» u rubrici Izbori po Hrvatskoj, *Sloboda*, 27. 9. 1884./220.

⁶¹ Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo; Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000., str. 421., 798.

⁶² G. Tuškan živio je i imao odvjetnički ured u Sisku.

⁶³ SD 1881 - 1884, II., n. dj. str. 1685, 1687. - 1688.; «(Zagreb)» u rubrici Dopisi, *Sloboda*, 1. 9. 1884./199.

⁶⁴ PrZV, kut. 204., br. spisa 3967/Pr.-1884

⁶⁵ Domaće visti (rubrika), *Sloboda*, 2. 9. 1884./200.; «(Iz Sunje)» u rubrici Dopisi, *Sloboda*, 29. 9. 1884./221.

⁶⁶ Dana 5. listopada 1885. u sabornici je došlo do sukoba dijela pravaških zastupnika s banom Khuenom zbog «komorskih spisa» koje je ban na zahtjev mađarske vlade uzeo iz Arhiva i poslao u Budimpeštu. Tijekom gungule neki su pravaši potrčali prema Khuenu, a Josip Gržanić zadao mu je nogom «vritnjak»; Opširnije vidi: M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, n. dj. str. 488.-500.; «Narodni zastupnici pred sudom», *Sloboda*, 15. 12. 1885./285.

«zločinstva prevare učinjena» lažnim svjedočenjem u istoj kaznenoj parnici «galerije bijahu ispunjene gospojami iz najboljih slojeva» grada Zagreba.⁶⁷ «Zagrebačke Hrvatice» sudjelovale su i u «ovacijama», koje su D. Starčeviću i J. Gržaniću priređene u svibnju 1886. nakon izlaska iz zatvora, «a osobito velik broj krasnoga spola» pratio je kolima i željeznicom Davida Starčevića i u Jastrebarsko, gdje mu je bio priređen svečani doček uz nazočnost «djevojakah i žena osobito seljačkoga i obrtničkoga razreda».⁶⁸

Fizički nasrtaj J. Gržanića na bana Khuena potaknuo je i žene da na duhovit način, vrlo znakovitim darovima pruže moralnu potporu, ali i odaju priznanje osuđenome pravaškom prvaku za vrijeme njegova boravka u zatvoru.⁶⁹ Gržanića su zagrebačke žene «koje prianjaju» uz Stranku prava željele počastiti, a vjerojatno i oraspoložiti srebrnim peharom u obliku čizmice koji su mu trebale prilikom posjeta uručiti supruge pravaških saborskih zastupnika Gjure baruna Rukavine i Hinka Hinkovića, ali im posjet nije bio dopušten.⁷⁰ Isto simboličko značenje imao je i «krasan štap» s ručkom od srebra istoga znakovitog oblika kao spomenuti pehar koji su «krasotice iz jednog malog mjesta» poslale G. Tuškaniu u Sisak da ga uruči Gržaniću za imendan.⁷¹ Dok na ove izraze priznanja pravaškom «mučeniku» sudbena vlast nije reagirala, u svibnju 1887. čin darivanja pehara (bokala) i prstena, koje su gospođe u stanu Ante Starčevića uručile G. Tuškaniu i Ivanu Plocherbergu (Plohberger) nakon izlaska iz zatvora 10. svibnja 1887.,⁷² poslužio je kao razlog da Tuškan, Plochberger te F.

⁶⁷ «Razprava proti g. dr. Grgi Tuškaniu», *Hrvatska*, 1. 5. 1886./74. Tuškan je osuđen na kaznu od dvije godine teške tamnice, gubitak akademskog stupnja i prava da se dalje bavi odvjetničkom djelatnošću. Kazna mu je kasnije smanjena na osam mjeseci tamnice.

⁶⁸ David Starčević i Josip Gržanić osuđeni su 18. 12. 1885. na tri mjeseca tamnice, a Davidu je oduzet i doktorat te pravo vršenja odvjetničke djelatnosti. U kascionalnoj raspravi Stol sedmorice je poništio izrečenu presudu te je D. Starčeviću i Gržaniću kazna povišena na pet mjeseci tamnice, ali je počinjeno djelo označeno kao prekršaj, a ne kao zločin, pa David nije izgubio doktorat i pravo odvjetnikovanja. Kazna im se računala od dana donošenja prve presude tj. od 18. 12. 1885.; «Sudnica», *Hrvatska*, 6. 3. 1886./28.; «Ovacije d-ru. Davidu Starčeviću i Josipu Gržaniću», *Hrvatska*, 20.5.1886./90.

⁶⁹ Nakon što je Gržanić čizmom udario omraženog bana u stražnjicu, njegovi su mu politički istomišljenici poklonili malu čizmu kao simbol i sjećanje, a ubrzo se pojavila i propagandistička fotografija koja je u donjem, manjem dijelu imala Gržanićevu sliku i natpis «Josipu Gržaniću neustrašivom branitelju naših prava 5. listopada 1885». Gornji, veći dio slike zauzimala je čizma okićena cvijećem i trobojnicom.; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Prvi dio, Drugo izdanje, Zagreb, 1990., str. 215.; Dubravko HORVATIĆ, «Starčević i hrvatska stranka prava prema likovnim umjetnostima», *Život umjetnosti*, br. 36, Zagreb, 1983., 29.-42., ovdje str. 31., 36., 38.

⁷⁰ «(Srebrna čizmica)» u rubrici Dnevna kronika, *Hrvatska*, 12.2.1886./10.

⁷¹ «(Dar gosp. J. Gržaniću)» u rubrici Dnevna kronika, *Hrvatska*, 22. 3. 1886./41.

⁷² O davanju počasti «tobožnjemu narodnomu mučeniku» i slavljenju «opačine i kukavštine» pisale su početkom 1887. režimske *Narodne novine* tobože žaleći zavedenu «sveučilišnu mladež» koja je odlučila G. Tuškaniu u znak priznanja kupiti prsten s urezanim riječima «Sveučilišni građani - borioci istine». U sudiji s navedenim događajem *Hrvatska* je javila da su nakon provedene disciplinske istrage svi sudionici toga čina dobili strogi ukor uz ozbiljnu opomenu. «Sveučilišni građani - borioci istine», *Narodne novine*, 14. 1. 1887./10.; Domaće viesti, *Hrvatska*, 1. 2. 1887/25.; Ivan Plochberger je prilikom proglašenja presude D. Starčeviću i J. Gržaniću zbog već spomenutih događaja u sabornici 5. 10. 1885. vikao «Krepao ban» i «Khuenu štrik za vrat» zbog čega ga je Sudbeni stol 1. ožujka 1886. osudio na šest mjeseci zatvora.; «Sudnica»; *Hrvatska*, 2.3.1886./25.; Domaće viesti, *Hrvatska*, 10. 5. 1887./106.

Folnegović i A. Starčević, koji su bili nazočni činu darivanja, budu pozvani kod suca istražitelja. Budući da su pozvana gospoda odbila svjedočiti u «predizvidih provedenih radi dara», kažnjeni su visokim novčanim kaznama,⁷³ a Tuškan je osim globe istim rješenjem bio pozvan da sudu preda pehar i prsten. Na ovu odluku Sudbenog stola, smatrajući je nepravednom i nezakonitom, odgovorili su kažnjeni pritužbama Banskom stolu.⁷⁴ *Hrvatska* 2. lipnja 1887. u rubrici «Domaće vesti» kratko bilježi da su radi predaje darova na saslušanje sucu istražitelju pozvane i Anka Tkalčić, poznata nam otpuštena učiteljica i sestra Mije Tkalčića, i Marija Kumičić, supruga Eugena Kumičića, no po svemu sudeći kazneni postupak u ovom slučaju nije pokrenut. Da je netko od aktera ove priče završio na sudu, *Hrvatska* bi o tome sigurno obavijestila svoje čitateljstvo.⁷⁵ No, imajući u vidu osobe koje su obuhvaćene istražnim postupkom, bilo kao počiniteljice spornoga djela ili kao svjedoci, kao i njegovo pokretanje uoči saborskih izbora na kojima je Khuen odlučio uništiti opozicijske stranke ne birajući sredstva, vjerojatnim se čini da je to bio još jedan oblik pritiska na Stranku prava i njezine istaknute članove.⁷⁶ Ova se pretpostavka to više čini opravdanom zato što je postojala mogućnost da sud svjedoke, koji i nakon globe «u svojoj opornosti uztraju», kazni u «važnijih slučajevih i zatvorom do šest nedjeljah».⁷⁷ Iako nijedan od spomenutih pravaških prvaka nije završio u zatvoru, sredinom svibnja 1887. još se nije znalo hoće li sud odlučiti da je djelo zbog kojeg je pokrenut istražni postupak toliko važno da opravda i zatvaranje svjedoka. Tijekom izbora za Hrvatski sabor 1887., na kojima je Khuenov represivni režim uspio slomiti opoziciju, među rijetkim dopisima *Hrvatske*, koji u kontekstu izbornih događaja spominju žene, izdvaja se dopis iz Karlovca u kojem je za narodnog zastupnika izabran član Stranke prava dr. Ivan Banjavčić: «Oj vi gospodje i djevojke karlovačke, čast vam i slava pred celim narodom! Vi si osvjettlaste lica vaša, vi ste nam bile pobornice i pomoćnice, vi ste zavriedile štovanje i ljubav. Čast vam da je i dika! (...). Vi ste sipale vience i cvieće na hrvatskog poklisara, al mnogo mirisnije i ljepše, neuvele vience saviste same sebi, vi, dične Hrvatice, zaslužiste ime vriednih kćeri tužne vaše majke. Vi uz muževe si i braću stajaste uz zastavu pravde, istine, ponosa i sviesti hrvatske.»⁷⁸

⁷³ Starčevića i Folnegovića Sudbeni je stol kaznio sa 100 for. globe što je bila najveća predviđena globa u slučaju da se svjedok ne odazove pozivu za svjedočenje.

⁷⁴ «Iztraga proti 'nepoznatim'», *Hrvatska*, 12. 5. 1887./108.

⁷⁵ *Hrvatska* je često objavljivala članke pod naslovom «Iz sudnice»; 19. 2. 1887./40.; 21. 2. 1887./41.; 3. 3. 1887./50.; 11. 3. 1887./57.; 14. 5. 1887./110.; 9. 7. 1887./154.; 11. 7. 1887./155.; 12. 7. 1887./156.; 16. 7. 1887./160.; 30. 8. 1887./196. itd.

⁷⁶ Uoči izbora za Hrvatski sabor koji su održani sredinom lipnja 1887. godine, oporbene su stranke (Stranka prava, Neodvisna narodna stranka, Stranka saborskoga središta i Srpska samostalna stranka) sklopile izbornu koaliciju s ciljem zajedničkog otpora režimu bana Khuena.

⁷⁷ «Iztraga proti 'nepoznatim'», *Hrvatska*, 12. 5. 1887./108.; Zakon od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevину Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1875.*, Zagreb 1876., str. 276.

⁷⁸ S birališta (rubrika), *Hrvatska*, 22. 6. 1887./140.

Iako se, kao što smo vidjeli, različiti «javni i vidljivi izrazi simpatije» i potpore žena Stranci prava mogu pratiti gotovo od povratka Stranke prava u politički život, izravan nastup jedne žene dogodio se 1894. na svečanosti polaganja kamena temeljca za Starčevićev dom. Tom se prigodom govornicima koji su nazdravili prisutnome «krasnom spolu» obratila gospođa Terihaj govorom koji je svojim sadržajem bio ne samo zahvala već i politički istup, a prilikom samog polaganja kamena temeljca, predvođeni na poklon Starčeviću delegaciju zagrebačkih gospođa, on joj je na njezinu zanosnom pozdravu ganuto zahvalio. «Sjeme čistog hrvatstva se prima srdacah hrvatskih žena.»⁷⁹

---

⁷⁹ M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, n. dj. str. 798.

Prilog 1.

Izkaz

Spisak priloženih izvješća velikoga župana riečkoga od 14. veljače 1883 br. 22. ob izvješćenju i iztrazi rođenoj u Senju.

Redni broj		Broj komada
1.	Tužba Gustava Porsinskia proti pučkom učitelju zvonimcu Thalcu.	1
2.	Izvadak iz izvješća vladinoga povjerenika Oktaviana Klemenčića	1
3.	Zapisnik od 9. veljače 1883. sastavljen sa gradonačelnikom Vučićem	2.
4.	Zapisnik od 8. veljače 1883 sastavljen sa kotar. sudcom Josipom Culićem	1.
5.	Zapisnik od 9. veljače 1883 o prijavi Marka Šikića i nuke Rivoseckia	1
6.	Zapisnik od 9. i 10. veljače sastavljen sa Porsinskim i majorom Metzom.	2.
7.	Iztražni zapisnik od 10. i 11. veljače 1883 proti pučkom učitelju zvonimcu Thalcu.	1.
8.	Iztražni zapisnik od 10. veljače 1883 proti učiteljici Veri Thalec.	1.
9.	Iztražni zapisnik od 10 i 11. veljače 1883 proti pučkom učitelju Vjenceslavu Novaku.	1
10.	Zapisnik od 10. veljače 1883 sastavljen sa gimnazialnim ravnateljem glede prijave proti gimnazialnim učiteljcem.	1.
	y.	12.

na Rieči dne 14. veljače 1883.
veliki župan riečke županije

Popis priloga koje je veliki župan Ljudevit Reizner priložio uz izvješće

banu Pejačeviću o istrazi koja je provedena u Senju, (HDA, PrZV, kut.171, br. spisa 535/pr-1883.).

Prilog 2.⁸⁰

«Zapisnik

sastavljen 10. veljače 1883. u gradskoj viećnici senjskoj o disciplinarnoj istrazi vodjenoj u smislu naredbe Preuzvišenoga gosp. bana od 29. siečnja 1883 br. 133 pr. proti učiteljici Veri Tkalec.

Nazočni
podpisani

1. Na obća:

ad 1. Zovem se Vera Tkalec rođena Kohar iz Zagreba, rkt. vjere, 28 god. stara, udata, bez diece, neporočna.

2. Vi ste 31. prosinca 1882. u zabavi gласbenoga zavoda prisustvovala zajedno sa pristašam Stranke prava te ste nazdravljala pojedince, Starčeviću, Folnegoviću, Gržaniću.

ad 2.

Ja sam u toj zabavi učestvovala, došla sam sa svojim suprugom, - nismo našli mjesta izim kod stola gdje su ta gospoda bila, koja nam ponudiše mjesta a mi ga prihvatismo.

Nazdravljalo je se tuj svim prisutnim i krasnomu spolu, u ime kojeg se ja zahvalih. Nije bilo tada nazdravljeno niti Starčeviću niti Folnegoviću, to mogu

ja (...) ⁸¹ zakletvom podkriepiti. Prisutni bijaše: Gržanić, Mile Crnković, Nikola Miletić, Mile Blažević sa gospodjom i Novak. ⁸²

⁸⁰ Prilog pod tekucim br. 8. uz Reiznerovo izvješće banu Pejačeviću

⁸¹ Nečitka jedna riječ.

⁸² Riječ je o pučkom učitelju Vjenceslavu Novaku protiv kojeg je također provedena istraga. Istražni zapisnik protiv njega priložen je uz Reiznerovo izvješće kao 9. prilog. Veliki župan u svom izvješću banu od 14. veljače 1883. ističe da Novaku nije dokazana krivnja, no primjećuje da previše «oštarije pohodi». Ako se bivši vladin povjerenik Klemenčić, na kojeg se Novak pozvao

3. Javljeno je, da se Vi svakom prigodom u društvu ističete kao pristašica Stranke prava i da javno napijate toj stranci.

na 3. To nije istina, ja nisam pristašica stranke prava i nisam se nikada kao takova izticala. Hrvatica sam doduše dušom i tielom, ali pristašica stranke prava nisam, ja nepoznam nikakove stranke do Hrvatice što sam, o čemu mi je duša čista.

4. Vašom zadaćom bi bilo odvrćati gosp. supruga od posjećivanja kavanah.

ad 4.
Da smo znali kako se to može tumačiti, nebi bili javna društva posjećivali.

5. Imate li što dodati?

ad 5. Nemam ništa, jer osjećam da mi je duša čista, jedino što sam bila u gore navedenom društvu i to nehotice, niti sam mogla misliti, da bi radi toga u kakovu nepriliku doći.»⁸³

---

kao svjedoka, ne izjasni u njegovu korist, Reizner predlaže da mu se izreče stroga opomena «i ako ona ne bi koristila, premjesteje na selo, gdi nebi bilo toliko prilike u oštarijah se sastajati».

⁸³ Zapisnik su potpisali: učiteljica Vera Tkalec, veliki župan Lj. Reizner, perovođa, gradski načelnik Izidor Vuić (Wuich).

SUMMARY

PRAISE AND PUNISHMENT FOR THE “FAIRER SEX” FOR SUPPORTING THE PARTY OF RIGHT IN CIVIL CROATIA DURING THE 1880s

In original documents from the Croatian State Archive in Zagreb as well as the Party of Right's publications from the beginning of the 1880s interesting information can be found which shows that at the time when the Party of Right grew into a national movement it had support among women. While the “fairer sex” in the satirical and humoristic pages of the Rightist press was ridiculed for an exaggerated interest in dance and entertainment, fashion-consciousness, extravagance, haughtiness, the reading of foreign, German and French, novels, and most especially a lack of interest in the situation and fate of the Croat people, even a hatred toward Croatia, the Rightist political press also noted various public expressions of sympathy and support by female “fatherlanders” for the Party of Right and its leaders. While women, primarily from the artisanal, merchant, and peasant classes, expressed their sympathy for the Party of Right through greetings to Ante Starčević on his patron saint's day, applause and hurrahs from the galleries of the Sabor, the decoration and showering of Party of Right leaders with flowers, and other such expressions of support, the authorities paid little mind to them for the most part during the 1880s. However, already in 1882 the report that female teachers were adhering to the “revolutionary ideas” of the Party of Right led the authorities to react promptly and with rather harsh penalties. The main protagonists of this article are two teachers, Anka Tkalčić and Vera Tkalec, who by their sympathy for Rightism drew the attention of the authorities and endangered their livelihoods. For inculcating the youth with “revolutionary ideas,” discovered in the “traces” of the school assignments of her students, Anka Tkalčić was not only dismissed from her position at the school in Bakar, but also permanently barred from the teaching profession. Some months later, in the case of Vera Tkalec, merely the “great suspicion” that she was a supporter of the Party of Right was sufficient for a recommendation to be made to Ban Pejačević to subject her to the “strictest surveillance” and transfer her from Senj to a village.

Key words: Party of Right, Women, Expressions of Support, 1880s, Investigations, Teacher Anka Tkalčić, Teacher Vera Tkalec

